

Prethodno priopćenje
UDK 378.14
316.625-057.87
316.485.22-057.87(497.5)
Primljeno: 24. travnja 2011.

Socijalna pravda i “blokada”

ZORAN KURELIĆ*

Sažetak

U ovom radu autor pokazuje zašto studentski pokret za besplatno obrazovanje (“blokada”) griješi kad tvrdi da je uzrok nepravdi u visokom obrazovanju implementacija navodno neoliberalnog projekta, Bolonjskog procesa. Uz to tvrdi da u ozbiljnoj raspravi koja bi uključivala sve zainteresirane studentski zahtjev “sve besplatno svima na svim razinama u maksimalnom mogućem broju” ne bi mogao biti branjen kao pravedan zahtjev. Socijalno pravedno visoko obrazovanje ne bi bilo ono koje bi bilo besplatno za sve zainteresirane, već ono koje bi siromašnima osiguravalo pristup visokom obrazovanju. Ekspozicija rada podijeljena je u tri cjeline. Na početku Kurelić prezentira neke od ideološko-teorijskih formulacija korištenih u zagovaranju besplatnog obrazovanja. Zatim pokušava pokazati kratkovidnost tih formulacija na primjeru kritike reforme visokog obrazovanja u Hrvatskoj, tzv. Bolonje, dok u trećem i završnom dijelu rada pokazuje zašto drži da bi egalitarni liberali poput Scanlona i Barryja, argumentirajući s pozicije socijalne pravde, tražili mnogo više od ukidanja školarina na svim razinama te zašto je zahtjev formuliran Barryjevim kategorijama solidniji.

Ključne riječi: Bolonjski proces, studentska blokada, socijalna pravda, Brian Barry

U ovome tekstu bavim se ulogom političke teorije u razumijevanju i artikuliranju političkih događaja kao što je studentska “blokada” 2009. godine. Skup na kojemu je predstavljen prvi nacrt ovoga rada zvao se *Politika, praktična filozofija i svijet života*, a jedan od razloga za njegovo pokretanje bila je želja organizatora da istaknu značenje političkog mišljenja kako u okviru politologije tako i u političkom životu.

* Zoran Kurelić, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu na predmetima Epistemologija i politika, Liberalizam i nacionalizam te Suvremeno političko mišljenje.

“Blokadom” nazivam studentski prosvjed koji je u formi izravnog preuzimanja i blokiranja fakulteta želio zaustaviti “komercijalizaciju visokog obrazovanja”. U protestu su sudjelovali studenti nekoliko hrvatskih sveučilišta, ali je zbog medijske atraktivnosti i ideološke artikuliranosti najčešće povezivan s radom plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ovdje me zanimaju neki političko-teorijski aspekti koji su se pojavili u zahtjevima studenata zagrebačkog Filozofskog fakulteta i Fakulteta političkih znanosti.

Budući da se radilo o izravnom studentskom djelovanju, inspiriranom pokretom *International Student Movement*,¹ plenumi su jednim dijelom služili za domišljanje i artikulaciju samog zahtjeva studenata. Kao što obično biva u takvim situacijama, različite diskutirajuće skupine studenata došle su do različitih zaključaka o tome što je pravi cilj akcije, a sufliranje jednog dijela nastavnog osoblja situaciju nije učinilo suvislijom, već, upravo suprotno, neartikuliranijom.

U javnosti su počela cirkulirati dva zahtjeva. Prvi je zahtjev za ostvarenjem ljudskog prava na besplatno obrazovanje, kao prava koje još nikada nije bilo ostvareno i koje treba tretirati kao što su sufražetkinje tretirale pravo glasa za žene. Dakle, kao što se činilo nemogućim ostvariti pravo glasa za žene, sada se čini nemogućim besplatno obrazovanje do doktorata za sve koji ga žele.

Drugi je zahtjev potpuno suprotan prvom, naime studenti traže očuvanje prava stečenih u razdoblju socijalističkog samoupravljanja, dakle prava koja su u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj već bila ostvarena, ali ih tranzicijske vlade ukidaju.

Nije potrebno govoriti da se ti zahtjevi ne podudaraju i da za svoju realizaciju zahtijevaju različito shvaćanje uloge države. Zajedničko im je jedino to što bi u oba scenarija visoko obrazovanje bilo oslobođeno plaćanja školarine, tj. što bi visoko obrazovanje za studente bilo besplatno. Bilo kako bilo, ukidanje školarina za sve na svim razinama postalo je zajednički zahtjev svih plenuma bez obzira na različita opravdavanja i shvaćanja samog zahtjeva.

Teza je ovog rada da odsutnost suvisle političke teorije, posebice argumenta s pozicije socijalne pravde, ugrožava opravdan pokušaj studenata da izbore pravedno

¹ Slaven Letica prvi je ukazao na povezanost naše “blokade” s međunarodnim studentskim pokretom. U tekstu “Pobuna generacije noći” kaže: “Naime, iako je na web-stranici *Oslobodilačko obrazovanje za sve* (<http://www.emancipating-education-for-all.org/content/overview-planned-actions-during-global-week-action-2009>) još 5. ožujka 2009. najavljeno da će masovni prosvjedi studenata u Zagrebu i Zadru (i na još šezdesetak sveučilišta u dvadesetak zemalja) biti organizirani od 20. do 29. travnja 2009, hrvatski političari, novinari, pa i sveučilišni nastavnici, studentsku pobunu (u obliku *blokada* i *preuzimanja fakulteta*), koja je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu počela točno prema planu – 20. travnja u 12.30 sati – doživjeli su kao šokantno iznenađenje.” *Vijenac* 396, 7. svibnja 2009. http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac396.nsf/AllWebDocs/Pobuna_generacije_noci

financiranje visokog obrazovanja u Hrvatskoj. Štoviše, zahtjev za besplatnim obrazovanjem svih onih koji su upisani na fakultete nakon prijemnih ispita ili nakon državne mature sam po sebi uopće nije pravedan.

Rad se sastoji od tri segmenta. U prvome (A) kratko prezentiram neke od ideološko-teorijskih formulacija korištenih u zagovaranju besplatnog obrazovanja. U drugome (B) pokazujem kratkovidnost teorijskih pojednostavljenja na primjeru kritike reforme visokog obrazovanja u Hrvatskoj, tzv. Bolonje, a u trećem segmentu (C) pokazujem zašto držim da bi egalitarni liberali poput Scanlona i Barryja, argumentirajući s pozicije socijalne pravde, tražili mnogo više od ukidanja školarina na svim razinama, te zašto je zahtjev formuliran Barryjevim kategorijama solidniji.

A)

U prvim sekundama uspostave plenuma na Fakultetu političkih znanosti u dvorani A u ruke sam dobio *Preliminarni proglas nezavisne studentske inicijative pri Fakultetu političkih znanosti*. Riječ je o kratkom, ali instruktivnom dokumentu koji kaže:

“Mi studentice i studenti Fakulteta političkih znanosti, pridružujemo se zahtjevu kolega studenata s Filozofskog fakulteta i ostalih fakulteta diljem Hrvatske za ukidanje naplaćivanja visokog školskog obrazovanja na svim razinama (prediplomskoj, diplomskoj i postdiplomskoj) te ga nadopunjujemo zahtjevom za preispitivanjem Bolonjskog procesa, konstruktivističkog projekta rektora europskih sveučilišta sročeno u utopijskom programskom dokumentu ‘Magna Carta Universitatum’. Iako su zaključci tog dokumenta privlačni i akceptiraju ideje o akademskoj slobodi, autonomiji sveučilišta i autonomiji znanstvenog rada, držimo da je u procesu implementacije nabrojanih ideja došlo do pervertiranja istih.

Preko noći je promijenjen prevladavajući akademski komunikacijski diskurs u razne fraze, kratice i nove riječi s nedostatkom značenja u stilu Orwellovog Novogovora: *izvrsnost, ECTS, zapošljivost, mobilnost, EHEA (European Higher Education Area)*.

Uvođenje Bolonjskog procesa za nas je označilo ulazak u eru globalizacije visokog školstva, gdje je znanje prije svega tržišno zanimljiva roba, a tržišnim zakonitostima postaje reguliran i pristup tom istom znanju, po uputstvu neoliberalne logike, koja dezintegrira višestoljetne osnove europskog studija.

Izostanak rasprave na svim razinama o prihvaćanju tog procesa dodatno pojačava prvotnu intuitivnu sumnjičavost spram Bolonje.

‘Ne saslušati neko mišljenje, zato što smo sigurni da je lažno, znači misliti da je moje uvjerenje isto što i apsolutna istina. Svako je ušutkavanje rasprave pretpostavka nepogrešivosti.’ (J. S. Mill, *Izabrani politički spisi*)”

U preostalom dijelu proglašenja profesori se pozivaju na solidarnost te se proglašava preuzimanje zgrade Fakulteta i postaje Radio Student.

Proglašenje, naravno, nije programski dokument, ali odlično odražava košmarnu atmosferu i preklapanje koncepcija. Klasici engleskog socijalizma i socijalnog liberalizma koriste se u trenutku kad se prepoznaje navodna zlokobna veza neoliberalizma i Bolonjskog procesa. To samo po sebi nije problematično jer su i novi liberalizam i socijalizam suprotstavljeni neoliberalizmu; problematično je shvaćanje uzroka problema. Loše i socijalno nepravedno visoko obrazovanje u Hrvatskoj nije rezultat implementacije neoliberalne *Bolonje*.² Blokada na politologiji trajala je tjedan dana i prekinuta je demokratskom odlukom većine na plenumu.

Plenum na Filozofskom fakultetu održao se mnogo duže i opravdano postao predmet političkog i medijskog interesa. Ako knjiga Štiksa i Horvata *Pravo na pobunu* korektno rekonstruira ideološki temelj "blokade" na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, fenomen neoliberalizma doživljen je kao središnji problem ne samo obrazovanja nego cjelokupne tranzicijske države. Valja istaći da se iz *on-line* dokumenta koje je proizvela blokada Filozofskog nije mogao steći dojam da je glavni cilj akcije direktnodemokratsko podriivanje hrvatske tranzicijske države, ali očigledno je protest nadrastao prvobitni zahtjev, a plenum postao više od diskutirajuće zajednice studenata zainteresiranih za pravedno financiranje visokog obrazovanja.³ Od kritike "komercijalizacije obrazovanja" u koju ulazi uvođenje školarina i prebacivanje troškova obrazovanja s države na građane, kao i smanjivanje proračunskih sredstava za visoko obrazovanje, došlo se do kritike "neoliberalne demokracije". Problem je u tome što je pojam neoliberalizam određen toliko široko da ne dopušta smisleno djelovanje i nema veze s pravim pojmom koji se rabi u političkoj teoriji. Pod neoliberalizmom Štiksa i Horvat podrazumijevaju kapitalizam, tržišnu ekonomiju, sprege države i kapitala (slučaj Varšavska), liberalizam, libertarijanizam, globalni ekonom-

² U privatnom razgovoru sa studentima tadašnje 4. godine preddiplomskog studija, sjajne prve bolonjske generacije, kojemu su se uz bujnjeve pridružili i neki od organizatora plenuma poput Luke Bonačića, zamolio sam ih da ne forsiraju vezu neoliberalizma i *Bolonje* jer je potpuno pogrešna, kao i da ne tretiraju pravo na obrazovanje kao da je prirodno pravo. Drago mi je da su mnogi moju sugestiju prihvatili.

³ U *Pravu na pobunu* autori pišu: "Kada do pobune dođe, kada se plenum konstituirao kao radikalnodemokratsko tijelo, on praktički zadobiva 'zakonodavnu' ulogu na teritoriju koji kontrolira ili unutar organizacije grupe. U kontekstu otpora pitanje zauzimanja teritorija, pitanje blokade, postavlja se kao ključno za 'zakonodavno' djelovanje plenuma na određenom području, za isticanje zahtjeva i ostvarenje područja borbe." (Horvat i Štiksa, 2010: 51) Nekoliko stranica dalje ovo shvaćanje plenuma formulirano je još jasnije: "No nas ovdje u kontekstu studentske pobune u Hrvatskoj zanima nešto drugo – uspostavljanje plenuma ne kao generalnog savjetodavnog okupljanja u kontekstu protesta i štrajka, već kao pobunjeničkog 'zakonodavnog' tijela na zauzetom području" (isto, str. 57).

ski poredak koji kontroliraju IMF, WTO i World Bank, tranzicijske reforme i politički poredak Zapada u trenutku pada Berlinskog zida. Dakle sve što je bilo tko na bilo kojem plenumu podrazumijevao pod neoliberalizmom. Borba protiv tako shvaćenog neoliberalizma prerasta u borbu protiv globalnog kapitalizama i “Režima” u Hrvatskoj koji provodi rastakanje ostataka socijalističke države blagostanja.⁴ Nije teško pogoditi da su se zahtjevi za besplatnim obrazovanjem kao ljudskim pravom (ISM) i zahtjev za očuvanjem socijalističkog besplatnog obrazovanja našli rame uz rame.

U kontekstu ovog rada posebno me zanima tvrdnja da je Bolonjski proces u Hrvatskoj primjer “neoliberalne politike neoliberalnog Režima”.

B)

U “Preliminarnom proglašenju” pokretači plenuma na FPZG-u odbacuju Bolonjski proces jer razara tradicionalno visoko obrazovanje i uvodi tržišne standarde “po uputstvu neoliberalne logike”. U Njemačkoj, u kojoj je pokrenut International Student Movement, Bolonjski proces nerijetko se izjednačuje s angloamerikanizacijom obrazovanja i s uvođenjem američkog modela financiranja visokog obrazovanja. *Bolonja* bi dakle trebala biti odgovorna za navodno pretvaranje znanja u robu.

“Komercijalizacija obrazovanja pojavljuje se kao komodifikacija znanja. Društvom riječima, inzistiranje na ‘izvršnosti’ i ‘kreditiranju’ nužno dovodi do toga da se znanje počinje poimati tek kao roba koju se kupuje ili kao nešto što se mora ‘zaslužiti’ prema ‘kriterijima izvršnosti’, a čija je glavna svrha da se za one koji su ga kupili ili kojima je poklonjeno bude sredstvo u daljnjem koraku – a to je, na koncu, pronalaženje posla, tj. famozna *karijera*. Skraćivanje obrazovanja i njegova specijalizacija imaju jasan cilj – što brže izbacivanje pojedinaca na tržište rada” (Horvat i Štiksa, 2010: 70). U skladu s tim, tadašnji ministar Dragan Primorac u očima sudionika plenuma postaje “istureni igrač neoliberalne politike HDZ-ove vlasti”.

Tvrdnja da je implementacija Bolonjskog procesa u Hrvatskoj neoliberalna politika Vlade potpuno je pogrešna. Ne samo da se ne radi o neoliberalizmu već je po-

⁴ Za Horvata i Štiksa: “Režim je oligarhijski konglomerat koji se stvara u određenom povijesnom trenutku i čija je svrha osigurati dugotrajnu vladavinu onih koji su dio oligarhije i kojima ta vladavina donosi političke, socijalne i materijalne privilegije. Cilj svakog Režima jest neometana reprodukcija postojećih odnosa moći. Dakle režim je u tom smislu i država i mediji i dijelovi tzv. civilnog društva, mnoge nevladine udruge, edukativne institucije, represivni aparat koji uključuje policiju, vojsku i ‘duboku državu’ koju čine tajne ili netransparentne službe, instituti znanstvenog i kvaziznanstvenog karaktera, religijske institucije, gospodarski subjekti, koncerni, organizirani kriminal te različite interesne skupine koje profitiraju od postojećeg stanja stvari. Ukratko, režim su svi koji se aktivno bore da sačuvaju postojeći poredak” (isto, str. 13). Autorima je hrvatska tranzicijska država ono što je jakobincima bio *ancien régime*. Za detaljniju kritiku knjige *Pravo na pobunu* vidi moju recenziju u *Političkim analizama* 3, 2010.

srijedi konzervativni, na trenutke etatiistički antiliberalizam. Kad je riječ o samom Bolonjskom procesu, i tu je procjena pogrešna jer ni u njemu nema ničega neoliberalnog. Da pojasnim.

Nije tajna da Bolonjski proces pokušava ostvariti tri cilja. Prvi je skraćivanje razdoblja koje je potrebno da bi se steklo visokoškolsko zvanje koje omogućuje zapošljivost, drugi je osiguravanje mobilnosti akademskih građana i drugih osoba koje u Europi traže posao, a treći pokušaj da se osigura planetarna privlačnost europskih obrazovnih sustava. Nema ničeg neoliberalnog ni u jednom od ciljeva i sva tri bila bi racionalna i kad bi Europa bila komunistička. Isto tako, nema ničeg neoliberalnog u nastojanju da se obrazovni sustavi usklade s potrebama nacionalnih ekonomija. To su radili i rade bivši i sadašnji realsocijalistički i komunistički režimi. Optužbe za pretvaranje znanosti u robu, što god u toj rečenici značila roba, vrte se oko tvrdnje da je skraćivanje tradicionalne četverogodišnje diplome na trogodišnji bakalaureat angloamerikanizacija oblikovana s ciljem da se kapitalističkom načinu proizvodnje, posebice tržištu rada u EU-u, po kratkom postupku isporuče zapošljivi kadrovi. Skraćivanje obrazovanja s četiri na tri godine vodi fahidiotizaciji i stvara ekonomiji korisne, ali zbiljski krnje obrazovane ljude. Dio te tvrdnje je osnovan, a dio potpuno promašen. Iskustva s bolonjskim manevrima u brojnim zemljama koje su tradicionalne četverogodišnje programe zbijale u trogodišnje bakalaureate vrlo su često negativna i pokazuje se da "potkresivanje" tradicionalnih programa stvara preddiplomske studije kojima su nezadovoljni i studenti i profesori. Kada bi tjeranje tradicionalnih kontinentalnih diploma na nekakvu zamišljenu angloameričku Prokrustovu postelju bilo središnja ideja Bolonjskog procesa, mogli bismo sa sigurnošću reći da je stvar promašena i da je propala. To, srećom, nije središnja ideja reforme. Upravo stoga Bolonjski proces ne utjeruje formulu 3+2, već eksplicitno ističe da prva dva ciklusa mogu biti organizirana kao 3+2 ili 4+1. Ovo ili, prisutno i u našem zakonu, *postoji upravo stoga da se raznolikost europskih obrazovnih sustava, prepoznata kao kontinentalno bogatstvo, ne bi izgubila*. No ovo upozorenje, važno onim zemljama koje stvarno pokušavaju implementirati Bolonjski proces, u Hrvatskoj je irelevantno. Skraćivanje razdoblja potrebnog da se stekne visokoškolska diploma koja garantira zapošljivost nije bilo prioritet našim reformatorima. Upravo suprotno, zakonski izjednačivši staru četverogodišnju diplomu s bolonjskim masterom, reformatori su osigurali produženje studija za godinu dana, *de facto* model 5+0.⁵ Kad se tome pridoda odluka Ustavnog suda koja neustavnima proglašava odredbe zakona kojima se propisuje integracija sveučilišta, slika postaje potpuna. Za mandata Dragana Primorca zakonski je osigurano da zvanje "prvostupnika" ne garantira pristojnu zapošljivost u struci, pa ako je skraćivanje četverogodišnje di-

⁵ Vidi Rodin (2009), kao i moj tekst "How Not to Defend Our Tradition of Higher Education" objavljen u istom broju toga časopisa (Kurelić, 2009).

plome na trogodišnji bakalaureat u interesu tržišta dokaz neoliberalnosti, onda sa sigurnošću možemo konstatirati da je bivši ministar Primorac antineoliberal. Cijela priča o nekakvoj neoliberalnoj reformi visokog obrazovanja u Hrvatskoj bazirana je na nepostojanju minimalne sposobnosti za *policy*-analizu i generalnoj neinformiranosti o implementaciji Bolonjskog procesa na našim sveučilištima, kao i na pogrešnoj interpretaciji temeljnih intencija originalnog procesa.

Priči tu nije kraj. *Praška deklaracija* iz 2001. eksplicitno kaže: “Visoko obrazovanje je javno dobro pa zato jest i ostaje *public responsibility*”.⁶ To će reći da se ne može prepustiti tržišnoj regulaciji.⁷ Socijalna dimenzija jasno je prisutna od početka reforme.

Kritizirajući nacrt Zakona o sveučilištu i Zakona o visokom obrazovanju, djelatnici Instituta za razvoj obrazovanja točno primjećuju: “Institut za razvoj obrazovanja (IRO) izražava duboku zabrinutost zbog činjenice da nacrti Zakona o sveučilištu i Zakona o visokom obrazovanju nigdje ne spominju načela jednakih mogućnosti niti socijalne dimenzije visokog obrazovanja. Donošenjem ovakvih zakona, Hrvatska bi ignorirala praksu brojnih zemalja EU u kojima se u zakonima o visokom obrazovanju naglašava načelo osiguravanja jednakosti u pristupu i dovršavanju studija za ranjive skupine (poput osoba nižeg socio-ekonomskog statusa, osoba s invaliditetom, pripadnika nacionalnih manjina i dr.). Hrvatska bi također propustila priliku slijediti preporuke Bolonjskog procesa, u sklopu kojeg je upravo socijalna dimenzija izdvojena kao prva na popisu prioriteta do 2020. godine.”⁸

Dakle, Bolonjski proces nije neoliberalni manevar.

⁶ *Magna Charta Universitatum*, citirano prema Reinalda *et al.* (2005: 115).

⁷ Naravno, ostaje otvoreno je li pitanje pravednosti i poželjne izvedivosti riješeno stavom da je obrazovanje javno dobro. Petak se u kratkom tekstu “Je li obrazovanje javno dobro?” pita: “Je li ... visoko obrazovanje moguće nedvosmisleno podvesti pod izraz javna dobra? Premda se na prvi pogled čini da je moguće, te da se visoko obrazovanje, jednako kao i obrana i nacionalna sigurnost, mogu označiti javnim dobrima, pažljivije promatranje dovodi do ponešto drukčijeg zaključka. Primjer zahtjeva za zaštitom intelektualnog vlasništva, primjerice, isključuje ne-platiše da koriste segment visokog obrazovanja koji je pod tom vrstom zaštite. Kapacitet sektora visokog obrazovanja, zaštićen sustavom upisnih kvota, potire, s druge strane, načelo ne-konkurentnosti u visokom obrazovanju. Obrazovanje stoga sadrži neke značajke privatnih dobara ili pak klupskih dobara, tako da ih nije moguće odrediti kao javna dobra. No, kada se kaže da znanje nije roba, želi li se zapravo reći da ostvarivanje prava na visoko obrazovanje treba osigurati država? U metajeziku moderne političke ekonomije to se može označiti kao normativni zahtjev da se pribavljanje te vrste usluge prepusti javnoj, a ne privatnoj potrošnji. Kolokvijalno rečeno, da se u potpunosti financira iz državnog proračuna. Premda se, na prvi pogled, takav zahtjev čini posve plauzibilnim, pažljivijim promatranjem i uvođenjem elementarnih kriterija za ocjenu javnih politika, poput djelotvornosti, učinkovitosti ili pravednosti, takav zahtjev postaje više nego upitan” (Petak, 2009: 198).

⁸ “Priopćenje za javnost” od 9. studenoga 2010.

C)

Pitanje koje zaključno želim kratko prodiskutirati glasi: Je li zahtjev za ukidanjem školarine na svim razinama za sve studente pravedan? Moj je odgovor: ne naročito, ali jasno ukazuje na postojeće nepravde. Da su kojim slučajem školarine bile ukinute nakon blokade i da su u državnom proračunu pronađena sredstva kojima bi se kompenzirale nenaplaćene školarine, za što se izrijeckom zalagala grupa studenata politologije, novcem iz proračuna financirali bi se studenti koji su se upisali samo zato što su mogli platiti školarinu u trenutku objave rezultata prijemnog ispita. Studenti su se u okviru upisne kvote dijelili u dvije skupine – one oslobođene plaćanja i one koji studiraju za vlastite potrebe. Ako je upisna kvota 100 i ako je 50 studenata oslobođeno plaćanja, student koji je 51. na listi, a nema novca za školarinu otpada i umjesto njega se upisuje 101. student s liste. To je bilo tzv. "pomicanje crte". Nakon što bi se crta stabilizirala, slijedila je "prozivka", običaj da se provjeri koliko studenata iz kvote za vlastite potrebe može platiti školarinu. Oni koji nisu mogli platiti otpadali su, a na njihova su mjesta dolazili imućniji. Stoto mjesto tako bi zauzeo 385. student s liste zato i samo zato što je mogao platiti ono što nije mogao 51. s liste. Kada bi u budućnosti iz proračuna bilo plaćeno svih 100 mjesta i kada bi se upisalo najboljih 100 kandidata, takvo financiranje bilo bi pravednije. Mogućnost studiranja tada bi bila znatno manje povezana s imovinskim stanjem kandidata.

Točno je da je načelo "svih 100 na račun države" pravednije, ali oslobođenje od školarine ne rješava problem socijalne nejednakosti koja koči pristup visokom obrazovanju⁹ i omogućuje besplatno obrazovanje najimućnijima koji su osim za svoju marljivost nagrađeni i za raniji privilegirani položaj. Ima li boljeg rješenja?

⁹ Na ovaj problem ukazao je velik broj autora.

Thomas Farnell iz IRO-a tako primjećuje: "Prvo, školarine predstavljaju samo jedan oblik financijskih prepreka u visokom obrazovanju. Kombinacija troškova studija (knjige, oprema i drugi radni materijali), administrativnih troškova i životnih troškova predstavljaju puno veći trošak od godišnjeg iznosa školarine, te iznose između 13 000 i 30 000 kn godišnje. Drugo, podaci OECD-a pokazuju da nepostojanje školarina nije samo po sebi dovoljno za rješavanje slabog pristupa visokom obrazovanju, te da kvalitetni i sveobuhvatni sustavi studentske potpore imaju možda čak i važniju ulogu u rješavanju tog problema. Treće, većina međunarodnih istraživanja pokazuje da nefinancijski faktori, poput obrazovanja roditelja, obrazovnih postignuća u osnovnom i srednjem obrazovanju, te čak i sudjelovanje u predškolskom odgoju, često imaju presudan utjecaj na mogućnost i/ili odlučivanje pojedinaca o upisivanju visokog obrazovanja. Zbog kompleksnosti problematike pristupa obrazovanju ne možemo pitanje društvene nejednakosti u visokom obrazovanju svoditi na temu ukidanja školarina." V. Farnell, 2009: 186.

Aleksandar Štulhofer piše: "Ukidanje školarina pratit će tendencija smanjivanja upisnih kvota (koje su se do sada povećavale jer su fakulteti ubirali školarine), što će otežati upis mladima iz manje privilegiranih obitelji, koji u pravilu imaju niže ocjene iz srednje škole i slabije mogućnosti za kvalitetnu pripremu za upis na fakultet. Čak i kada se kvote ne bi mijenjale, ukidanje

U ostatku eseja želio bih pokazati da zahtjev “sve besplatno svima na svim razinama u najvećem mogućem broju” ne bi prošao test *reasonable rejectibility*. Radi se o misaonom eksperimentu u kojem testiramo neki zahtjev za pravednošću tako da zamislimo da o njemu odlučuju svi zainteresirani, a prihvaćamo samo one koncepcije, principe i zahtjeve koje nitko vođen željom za sporazumom ne može razumno odbiti. Riječ je o Scanlonovoj (1982) izvornoj poziciji koja principe pravednosti traži ne iza vela neznanja poput Rawlsa, već u situaciji gdje vođeni željom za dogovorom opravdavamo svoje pozicije svim zainteresiranima. Odustajemo od našeg zahtjeva ako vidimo da ga drugi razumno mogu odbaciti pod pretpostavkom da su i oni vođeni željom za sporazumom. Scanlonova izvorna pozicija posebno je zgodna u ovoj situaciji jer predstavlja misaoni eksperiment u kojem je čitava zajednica zamišljena kao plenum građana motiviranih željom za dogovorom i naoružanih pravom razumnog veta. Plenum Filozofskog fakulteta pozivao je sve zainteresirane građane na diskusiju jer se raspravljalo o problemima koji se tiču čitave zajednice. Za razliku od studenata politologije i novinarstva, koji su sve zainteresirane pozivali na diskusiju, ali nisu dopuštali glasanje onima koji nisu studenti Fakulteta političkih znanosti kako bi bili sigurni da su odluke koje donose izraz mišljenja studenata njihova fakulteta, studenti Filozofskog promovirali su direktno demokratsko uključivanje i glasanje zainteresiranih građana. Naravno, pravo je svakog plenuma da odluči tko ima pravo glasa na plenumu i odluka studenata FPZG-a potpuno je opravdana i sprečava mogućnost da se blokada fakulteta produži ili ukine glasovima onih koji nisu s fakulteta.¹⁰ U kontekstu ovog rada odluka da se u raspravu uključe svi zainteresirani prvenstveno pokazuje zašto u diskusiju moraju biti uključeni svi, a zatim i zašto odluke plenuma nije moguće ultimativno isporučivati vlastima na izvršenje. Da je kojim slučajem Ministarstvo prihvatilo ultimatum i udovoljilo svim zahtjevima “blokade”, načinilo bi nepravdu jer bi mnogi koji žele pošteno i kvalitetno obrazovanje mogli odbiti sadržaj ultimatumima kao nerazuman, kao i sam ultimatum kao oblik borbe. To ničim ne dovodi u pitanje pravo na “blokadu”, već domet i obvezujući karakter njezinih zaključaka. Na stranu što ni sam zahtjev nije bio jasno formuliran i što se plenumi među sobom nisu mogli dogovoriti što stvarno žele od države. Zahtjev za realizacijom prava na besplatno visoko obrazovanje koje ima svaki čovjek kao čovjek, neovisno o državi u kojoj živi, stvara tragikomične komplikacije jer implicitno poziva našu državu da financira američke državljane

školarina ne bi značajno olakšalo upis siromašnjima jer su one tek manji dio ukupnih troškova studiranja (smještaj, prehrana, prijevoz, knjige itd.)” V. Štulhofer, 2009: 205.

¹⁰ Magistra politologije Tina Lončar upozorila me da u *Skripti* koja je izašla na Filozofskom fakultetu 22. 4. 2009. (dan prije proglašenja blokade na Fakultetu političkih znanosti) stoji kako je: “Fakultet političkih znanosti u Zagrebu tražio potporu FPZG-a u obliku 50 ljudi, budući da bi u blokadu krenuli sutra u 14h”.

kojima je to pravo uskraćeno u domovini, kao i da subvencionira ne samo sveučilišta već i privatne škole jer i one pružaju visoko obrazovanje. Pozivanje na prava stečena u socijalizmu isto je labavo, kako zbog desetak puta manjeg broja studenata koji su tada studirali, tako i zbog činjenice da je zbog manjih socijalnih razlika jednakost šansi u socijalističkim porecima bila veća. Gotovo je nevjerojatno da su i brojni studenti politologije danima argumentirali da njihovo pravo uključuje obavezu drugih da ga financiraju. Rijetkima je palo na pamet da bi se takva koncepcija prava i obveze razumno mogla odbiti kao nepravedna.¹¹

Kako bi se mogao formulirati zahtjev za pravednijim visokim obrazovanjem u Hrvatskoj i što bi on trebao uključivati?

U uvodu sam najavio da mi se pojmovni aparat egalitarnog liberala Briana Barryja, koji je svoju koncepciju pravednosti kao nepristranosti izgradio uz Scanlonovu pomoć, čini izrazito korisnim. Barry je godinama pokazivao zašto su egalitarno liberalne i socijalističke ideje podudarne. U svojim teorijskim operacijama rado se koristio vezom triju pojmova: pravo (*right*), mogućnost (*opportunity*) i resurs (*resource*).

Pravo Barry određuje negativno. Kada kažemo da netko ima pravo nešto učiniti, to znači da se toj osobi ne priječi da nešto ima ili radi. Žene u Hrvatskoj imaju pravo na pobačaj, žene u brojnim zemljama ne mogu slobodno šetati cestom u društvu po vlastitom izboru i odjevene kako žele. Homoseksualci nemaju pravo na brak u Srbiji. Prije nego što su stekle pravo glasa u Europi, žene nisu mogle izaći na izbore, što znači da bi im netko zabranio da pristupe glasanju da su to pokušale. U brojnim je državama američkog Juga bilo zabranjeno učiti robove čitati i pisati. Barry tako određuje pravo da bi zadržao vokabular kojim može inzistirati na tome da se, primjerice, djevojkama koje žive u patrijarhalnim kulturama i nacijama ne bi smio zabranjivati pristup obrazovanju.

Mogućnost je zanimljivo određena. Barry piše: "Reći ću da pravo na obrazovanje čini to da nije ilegalno. Naravno, pravo na obrazovanje nema nikakvu praktičnu korist za dijete ako škole naplaćuju školarine, a roditelji ih ne mogu platiti. Ali odsutnost prava na obrazovanje i mogućnosti za obrazovanje dvije su različite stvari" (Barry, 2008: 20). Isto se događa i u slučaju abortusa. Što vrijedi ženama

¹¹ Doprinos pluralističkom karakteru diskusijama na FPZG-u dali su i studenti i studentice fakulteta koji su bili volonteri IRO-a (Boris Babić, Melina Mohorić i drugi). Melina Mohorić napisala je i odličan seminarski rad "Posljedice tretiranja visokog obrazovanja kao javnog ili privatnog dobra" u kojem odbacuje i poziciju "blokade" i protuargumente Ministarstva. Studenti fakulteta Anton Tomičić i Andrea Pandurović-Ugrin pojavili su se i na državnoj televiziji, ali kao anonimni sudionici plenuma. Suvislo i uvjerljivo prezentirali su svoju poziciju, no ostaje nejasno, ako su se već odlučili da kao bezimene osobe nastupe pred kamerama, zašto nisu tražili da im zamute lica i izmijene glasove. Jasno je zašto nisu došli s maskama na glavi.

pravo na pobačaj ako nemaju medicinske i financijske uvjete za realizaciju tog prava. Imati mogućnost za Barryja znači stvarno biti u prilici ostvariti neki naum. To znači da je realno u moći djelatnika da realizira svoj plan djelovanja. Na primjer, invalidi koji se koriste kolicima imaju pravo ići u kazalište, ali mogućnost odlaska u kazalište ovisi o gradskom prijevozu i načinu na koji je organizirano sjedenje u kazalištu. Prije izgradnje lifta na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu kandidatima u kolicima nije bio zabranjen upis, ali im je studiranje na višim godinama, koje se odvijalo na višim katovima, *de facto* bilo onemogućeno. Zaključni je Barryjev primjer doktorski kandidat koji je zbog opijanja izgubio stipendiju. Za takvu osobu moglo bi se reći da je bila u mogućnosti završiti studij, ali da je svojim ponašanjem tu mogućnost prokockala.

Resurs je najšire i najnepreciznije određen pojam. Pod pojmom resursa u engleskome se jeziku podrazumijeva nekoliko različitih stvari, a svako od značenja Barryju je upotrebljivo. Prvenstveno, resursi su bogatstvo, pa je tako novac resurs, ali resursi su i pogodnosti koje nije moguće novčano odrediti, poput visokoobrazovanih roditelja koji imaju veliku kućnu biblioteku i bogat vokabular. Resursi su prilika da se pohađaju dobre škole, poznavanje stranih jezika, diplome uglednih sveučilišta. Resursi su visoka razina obrazovanja i dobar posao. Resursi su pomoćna sredstva najrazličitije određena, ali sredstva koja mogu presudno djelovati na to hoće li netko biti u mogućnosti realizirati svoje pravo.

Uzmimo primjer upisa na fakultet i pretpostavimo da živimo u zemlji koja ima javno financirano visoko obrazovanje poput Danske. U interesu je države da upiše najbolje kandidate u svim strukama, jer je u interesu zajednice da poslove obavljaju najbolji na najbolji mogući način. To znači da zajednica želi dobiti najbolje liječnike, arhitekta, fizičare, ekonomiste, umjetnike, pravnike itd. Odličnost postaje kriterij pri upisu i prijemne ispite prolaze najbolji kandidati s najboljih škola. Velike su šanse da će mjesto u okviru izbornih kvota dobiti studenti koji su od osnovne škole imali više resursa od drugih. Kako su resursi povezani sa socijalnim statusom kandidata, nerijetko se događa da su studenti koji studiraju "na račun države" pripadnici najviših slojeva. Jednak pristup obrazovanju jednaka je prilika za upis kandidatima koji iako imaju mogućnost upisati se, nemaju ni izbliza iste resurse na raspolaganju. Barry zato inzistira na obuhvatnom razumijevanju obrazovanja kao društvenog procesa koji mora uključivati svijest o nepravdnosti koja proizlazi iz socijalnih nejednakosti. Pitanje pravednog obrazovanja nije pitanje besplatnog obrazovanja, nego pravednijeg pristupa obrazovanju. Ne radi se o tome ima li školarina ili nema, već o tome mogu li studirati i oni koji ih ne mogu platiti, kao i oni koji nemaju sredstava za podmirenje svih ostalih studentskih troškova. Barry ne zagovara ni princip odličnosti ni afirmativnu akciju, već sustavnu obrazovnu politiku oblikovanu sa svjesnim ciljem smanjivanja nejednakosti među građanima iz koje

proizlazi nejednakost u posjedovanju resursa.¹² U našem bi slučaju pravedna obrazovna politika bila ona koja bi pokušala nejednakosti proizašle iz tranzicije umanjiti i dugoročno svesti na najmanju moguću razinu. Prvi potez bio bi vraćanje besplatnih udžbenika, barem za sve one koji ih ne mogu kupiti. Drugi potez bio bi sustavno izjednačavanje kvalitete gimnazija, jer je državna matura postala ulaznica za visoko obrazovanje. "Ovdje treba imati na umu da je kvaliteta učitelja resurs. Ako je plaća ista u svim školama, bolje učitelje privući će škole za srednji sloj. 'Jednaki inputi' traže ... razliku u plaći koja je potrebna da se dovede dovoljan broj najboljih učitelja u škole koje podučavaju prvenstveno djecu iz radničke klase i manjina" (Barry, 2008: 64). To, naravno, vrijedi i za tranzicijske zemlje i može se primijeniti na slabije razvijene regije. Zahtjev za pravednim visokim obrazovanjem uključen je u zahtjev za socijalnom pravdom generalno, kao zahtjev za alokacijom mogućnosti i resursa u korist socijalno ugroženih. Put od tog zahtjeva do suvisle obrazovne politike vodi preko komparativnih obrazovnih politika.¹³

Zaključno, treba li visoko obrazovanje u Hrvatskoj u cijelosti biti plaćeno iz državnog proračuna? Mnogi predlažu da se školarine uvedu u drugom ciklusu, bolonjskom masteru. Što je s doktoratima? Moj odgovor na to pitanje u potpunosti se razlikuje od antibolonjskih zagovornika "besplatnog obrazovanja". Ako se pokaže da je to najpravednija solucija, visoko obrazovanje moći će biti oslobođeno plaćanja školarine samo pod pretpostavkom da se najdosljednije provede Bolonjski proces i da se ne ukine koncepcija studija za vlastite potrebe, koja je dio naše obrazovne tradicije i pravo stečeno u socijalističkom poretku. Dosljedno provođenje reforme, bilo u 3+2 ili 4+1 formuli, pretpostavlja zaključnost i punu zapošljivost prvog zvanja bakalaureusa. To je diploma koja u EU-u garantira zapošljavanje na najvišoj razini. Broj studenata u drugom ciklusu značajno pada, ali im se pridružuju građani koji žele platiti obrazovne usluge koje očekuju od sveučilišta. Ti građani trošeći vlastite resurse participiraju u troškovima reforme. Bolonjski proces pretpostavlja konsekutivne i nekonekutivne mastere i nikakva pravednost nije ugrožena ako građani žele potrošiti svoj novac na dodatno obrazovanje sve dok država garantira da će potreban broj kandidata biti "besplatno" obrazovan u konsekutivnim masterima. Isto tako, nije nepravedno uz naknadu troškova iz programa kao što je Fond "Višegrad" primiti studente na razmjenu. Nije nepravedno ni primanje stranih studenata koje stipendiraju njihove vlade. Privlačenje takvih studenata treći je cilj reforme. U funkcionalno integriranim masterima i doktoratima, bez obzira na to integriraju li se doktorati s konsekutivnim ili nekonekutivnim bolonjskim magisterijima, dok-

¹² "Prvi je zahtjev socijalne pravde izmjena okolnosti u kojima su djeca rođena i u kojima odrastaju tako da ih se učini jednakim koliko je god to moguće, a to uključuje približnu materijalnu jednakost njihovih roditelja" (Barry, 2008: 58).

¹³ Vidi Petak, 2009: 198-199.

torski kandidati ne predstavljaju nikakvo nastavno i financijsko opterećenje jer ih se upisuje nekoliko godišnje.

Kako sada stvari stoje, “blokada” je najširoj javnosti ukazala na brojne disfunkcionalnosti visokog obrazovanja u Hrvatskoj, ali se našla u nevoljkom bizaranom *double actu* s Ministarstvom od kojega je tražila pravednije financiranje visokog obrazovanja. Kao što nacrt novog Zakona o visokom obrazovanju pokazuje, akomodirani su neki od zahtjeva studenata protiv “komercijalizacije visokog obrazovanja”, ali u promašenom antibolonjskom okviru prethodnih zakona. Ako stvar prođe, nakratko će preživjeti visokoobrazovni bastard koji je pokvario stari sustav, a nije se harmonizirao s obrazovnim sustavima u europskom okruženju. Smrt tog križanca bit će u interesu svih građana Hrvatske, bez obzira na to je li im do socijalne pravde stalo ili nije.

LITERATURA

- Barry, Brian, 1995: *Justice as Impartiality*, Oxford University Press, Oxford.
- Barry, Brian, 2005: *Why Social Justice Matters*, Polity Press, Cambridge.
- Budak, Neven, 2009: Znanje nije roba?, *Revija za socijalnu politiku* (16) 2: 177.
- Crosier, David, Purser, Lewis, Smidt, Hanne, 2007: *Trends V: Universities shaping the European Higher Education Area*, European University Association, available online on http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Publications/Final_Trends_Report__May_10.pdf.
- Farnell, Thomas, 2007: Ljudsko pravo na visoko obrazovanje u Hrvatskoj, *Političko obrazovanje*, 3-4: 103-110.
- Farnell, Thomas, 2009: Jamči li besplatno obrazovanje i jednak pristup obrazovanju?, *Revija za socijalnu politiku* (16) 2: 186.
- Farnell, Thomas, Kovač, Vesna, 2010: Ukidanje nepravednosti u visokom obrazovanju: prema politici “proširivanja sudjelovanja” u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku* (17) 2: 257-275.
- Horvat, Srećko, Štiks, Igor, 2010: *Pravo na pobunu*, Fraktura, Zagreb.
- Kurelić, Zoran, 1994: Rawls na planini?, *Politička misao* (31) 2: 183-192.
- Kurelić, Zoran, 2003: Postoji li “naša” i “vaša” znanost?, *Politička misao* (40) 4: 163-167.
- Kurelić, Zoran, 2009: How Not to Defend Your Tradition of Higher Education, *Politička misao* (46) 5: 9-20.
- Letica, Slaven, 2009: Pobuna generacije noći, *Vijenac* 396, 7. svibnja http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac396.nsf/AllWebDocs/Pobuna_generacije_noci, pristup: 24. 4. 2011.

- Liessman, Konrad Paul, 2009: *Teorija neobrazovanosti, zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Mesić, Milan, 2009: Hrvatski studentski pokret – pokušaj teorijske analize, *Politička misao* 46 (4): 79-101.
- Petak, Zdravko, 2009: Je li obrazovanje javno dobro?, *Revija za socijalnu politiku* (16) 2: 198-199.
- Reinalda, Bob, Kulescza, Ewa, 2005: *The Bologna Process – Harmonizing Europe's Higher Education*, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Bloomfield Hills.
- Reinalda, Bob, 2007: The Ongoing Bologna Process and its Implementation: Progress and Implications for Political Science, *epsNet Kiosk Plus THE NET Journal of Political Science* (5) 1.
- Rodin, Siniša, 2005: Discourse and Authority in European and Post-Communist Legal Culture, *Croatian Yearbook of European Law and Policy* 1, Zagreb.
- Rodin, Siniša, 2009: Higher Education Reform in Search of Bologna, *Croatian Political Science Review* (46) 5: 21-38.
- Scanlon, T. H., 1982: Contractualism and Utilitarianism, u: Amartya Sen i Bernard Williams (ur.), *Utilitarianism and Beyond*, Cambridge University Press.
- Sedgwick, Robert, 2003: The Bologna Process: As Seen From the Outside, *World Education News and Reviews*, September/October, <http://www.wes.org/ewenr/03sept/pffeature.htm>, pristup: 29. 11. 2003.
- Štulhofer, Aleksandar, 2009: Zašto zahtjev za potpuno besplatnim (javno financiranim) visokoškolskim obrazovanjem ne smatram dobrom idejom?, *Revija za socijalnu politiku* (16) 2: 186.

Zoran Kurelić

SOCIAL JUSTICE AND "THE BLOCKADE"

Summary

In this article, the author shows why the student movement for free education ("the blockade") is wrong in asserting that the cause of injustice in higher education is the implementation of an allegedly neo-liberal project – the Bologna Process. Furthermore, he claims that, in a serious discussion which would include all interested parties, the students' demand of "everything free on all levels in the highest possible numbers" could not be defended as a just demand. A socially just higher education would not be one which would be available free of charge to all interested parties, but one which would ensure access to higher education to the poor. The exposé of the article is divided into three sections. First, Kurelić presents some ideological-theoretical for-

mulations used in advocating free education. Then he attempts to show the short-sightedness of such formulations by referring to the example of criticism aimed at the higher education reform in Croatia, the so-called *Bologna*. In the third and final section, he explains why he is of the opinion that egalitarian liberals such as Scanlon and Barry, developing their line of argument from the position of social justice, would ask for much more than cancellation of school fees on all levels, and why the demand formulated according to Barry's categories is more solid.

Keywords: Bologna Process, student blockade, social justice, Brian Barry

Kontakt: **Zoran Kurelić**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb.
E-mail: zkurelic@fpzg.hr